

Шахов В.І., Килівник А.М., Мельник І.М. Формування критичного мислення як необхідна умова професійної ідентичності майбутніх учителів / Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. Випуск 51/ редкол. – Київ - Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2018. – с. 435-440.

В.І. Шахов, А.М. Килівник, І.М. Мельник
м. Вінниця, Україна
psychologyvin@ukr.net

Анотація. У статті розглянуто проблему формування критичного мислення як важливу складову професійної ідентичності. Здійснено термінологічний аналіз поняття «критичне мислення». Окреслено якості та уміння які необхідно розвивати у студентів для вироблення у них критичного мислення. Наведено приклади технологій формування критичного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів. Представлено практичні завдання для самостійної роботи які сприяють виробленню власної стратегії інноваційної професійної діяльності у майбутніх учителів.

Ключові слова: критичне мислення, професійна ідентичність, інноваційні технології, професійна підготовка, майбутній вчитель.

Abstract. The article deals with the problem of formation of critical thinking as an important component of professional identity. Terminological analysis of the concept of "critical thinking" is carried out. The qualities and skills that students need to develop in order to develop their critical thinking is outlined. Examples of technologies of formation of critical thinking in the process of professional training of future teachers are given. Practical tasks for independent work are presented which promote development of own strategy of innovative professional activity at future teachers.

Keywords: critical thinking, professional identity, innovative technology, vocational training, future teacher

В.І. Шахов, А.М. Килівник, І.М. Мельник
м. Вінниця, Україна
psychologyvin@ukr.net

ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Постановка проблеми. В умовах сьогодення мета майбутнього учителя полягає в тому, щоб зайняти в суспільстві становище, що надасть можливість максимально розкрити свої можливості і забезпечить одночасно адекватну оцінку її вкладу в розвиток суспільства, відповідну повагу з боку суспільства до її особистості як до самостійної цінності.

У сучасному світі найбільш затребуваними є фахівці, які володіють системним, цілісним підходом до вирішення будь-яких проблем. Адже невивчення досвіду використання критичного мислення призводить до того, що людина втрачає здатність до цілісного розуміння інформації навколишнього світу, а сприймає її лише у спрощеному вигляді. Цьому сприяють засоби комунікації, які постійно розширюються, насаджують свою точку зору і породжують запит на відповіді у готовому вигляді. Отже, якщо ми хочемо жити у суспільстві успішних і творчих людей, здатних аналізувати інформацію та виробляти власну траєкторію розвитку, необхідно змінювати підходи до освіти на усіх етапах становлення особистості.

У навчальних закладах різних рівнів повинен відбутися перехід від механічного запам'ятовування інформації до її критичного осмислення. Щоб ця зміна відбулася педагогам варто розглядати нові концепції навчання які пов'язуватимуть набуття знань із критичним його осмисленням. Переорієнтація початкової освіти на компетентнісний розвиток вимагає від педагога не тільки дидактичних знань, але й сформованих механізмів щодо критичного осмислення і варіативного застосування змісту, форм і методів з урахуванням інтересів та здібностей дітей. Отже, на перше місце у професійній підготовці майбутніх учителів постає завдання формування у них критичного мислення як складової професійної ідентичності. Це, в свою чергу, спонукає до ретельної розробки адекватних технологій підготовки майбутнього педагога у вищих навчальних закладах.

Аналіз попередніх досліджень. Найважливіше завдання вищого навчального закладу, як зазначено в Законі України «Про вищу освіту» (ст. 26), є формування особистості, яка вміє вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах. Тому у психолого-педагогічній теорії недостатньо розроблені інноваційні технології, які спрямовані на формування критичного мислення як складової професійної ідентичності майбутніх. Окремі аспекти зазначеної проблеми розглядалися науковцями у контексті вдосконалення професійної підготовки фахівців: підвищення якості вищої освіти шляхом її технологізації (В. Беспалько, В. Гузеєв, М. Кларін, О. Пехота, Г. Селевко, А. Сластьонін та ін.); формування ідентичності майбутнього педагога як структурний компонент формування особистості спеціаліста-професіонала (С. Бондар, О. Пометун, С. Сисоєва, М. Чошонов та ін.). Принципи та закономірності функціонування критичного мислення в контексті загальних розумових здібностей розглядали В. Біблер, А. Брушлинський, І. Ільєсов, З. Калмикова, І. Лернер, О. Матюшкін, С. Рубінштейн, Б. Теплов та ін. Різні аспекти формування критичного мислення відображені і у працях як зарубіжних (Дж Стіл, К. Мередіт, Р. Поль, Ч. Темпл, Д. Халперн) так і вітчизняних науковців (С. Терно, А. Тягло).

Мета статті полягає у розкритті технології формування критичного мислення як складової професійної ідентичності майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу. Процес підготовки фахівця безпосередньо пов'язаний з педагогічними та психологічними аспектами і явищами, які в тій чи іншій формі концентруються на завданні вищої освіти – сформуванню розвиненої, спроможної до раціонального мислення особистості та надати той знаннєвий та емоційний досвід, який допоможе йому побудувати безпечне успішне середовище життєдіяльності та приймати відповідальні усвідомлені рішення в екстремальних умовах.

З боку науковців-педагогів критичне мислення, на відміну від психологів, далеко не одразу отримало належну увагу і підтримку. У другій половині ХХ століття педагогами з різних сторін розглядалася „критичність” як обов'язкова умова оцінки / самооцінки, контролю / самоконтролю учнів та студентів –

Л.Кондратьєва, Г.Липкіна, Л.Рибак, С. Векслер, В. Казаков, Ш. Амонашвілі тощо. У працях тих років відчувається вплив філософських теорій: «Критичність розуму характеризується умінням суворо оцінювати роботу думки (своєї і чужої), піддавати всебічній перевірці припущення, що висуваються, ретельно зважуючи всі докази за і проти; умінням дивитися на свої (і чужі) припущення як на гіпотези, що потребують перевірки» [3, с.3]. Критичне ставлення до результатів своєї діяльності та діяльності своїх товаришів передбачало оціночне судження з метою виявлення недоліків у обранні засобів та шляхів вирішення проблеми з подальшим засудженням та визначенням шляхів усунення помилок.

Сьогодні під критичним мисленням ми розуміємо специфічний мисленнєвий процес, який існує одночасно з логічним, аналітичним, креативним та іншими видами й вирізняється з-поміж них тим, що на виході формує не лише вміння свідомо аналізувати, синтезувати, робити власні висновки, різнобічно бачити проблему тощо, а й позицію, духовну наповненість особистості [7].

Дослідниця особливостей критичного мислення Д. Халперн визначає його як використання таких методів пізнання, що відрізняються контрольованістю, обґрунтованістю та цілеспрямованістю, збільшують вірогідність отримання бажаного кінцевого результату. Ці методи використовуються під час розв'язування завдань, формулювання висновків, імовірного оцінювання й ухвалення рішень і вимагають навичок, які обґрунтовані й ефективні для конкретної ситуації і типу завдання. Вона додатково вказує, що для критичного мислення характерна побудова логічних висновків, створення узгоджених між собою логічних моделей і ухвалення обґрунтованих рішень, що стосуються того, відхилити яку-небудь думку, погодитися з нею чи тимчасово відкласти її розгляд. Всі ці визначення мають на увазі психічну активність, яка повинна бути спрямована на розв'язання конкретного когнітивного завдання [6].

Приведені вище визначення свідчать про те, що в розумінні провідних психологів мислення завжди виступало як пізнання системно організованої складної реальності. Міжнародні дослідження сучасних психологів і педагогів

показали, що лише близько 25% школярів і студентів володіють навичками і ще менше – прийомами критичного мислення.

Для успішної життєреалізації майбутні учителі мають здобути не лише відповідний рівень академічних та професійних знань, вмінь, навичок, виховання, а й отримати певні вміння навчатися самостійно на місці праці (безперервна освіта), критично мислити, передбачати наслідки, приймати відповідальні усвідомлені рішення, відповідно до ситуації. Критичне мислення як інструмент прийняття рішення передбачає: виокремлення проблеми; визначення цілей; окреслення дефініцій (ключових понять); визначення критеріїв; пошук інформації; побудова аргументу; подолання стереотипів.

Система освіти покликана підготувати спеціаліста, здатного оволодівати впродовж життя суспільно-важливими навичками ефективної життєдіяльності, критичної оцінки інформації та вміннями приймати рішення, визначатися у своїй позиції, протистояти тиску стереотипів. Вони повинні вміти усвідомлено та відповідально діяти у різноманітних екстремальних ситуаціях, яких насправді в житті набагато більше, ніж здається на перший погляд. Система освіти XXI століття має системно й цілеспрямовано розвивати „критичне мислення” як невід’ємну умову формування професійної ідентичності. Адже, першочергове завдання системи вищої освіти – виховати свідому особистість, члена світового співтовариства, відповідального, у першу чергу, за своє життя і здоров’я, здатного брати відповідальність на себе за вирішення суспільних проблем.

Здатність критично мислити є досить цінним вмінням для сучасного вчителя, вимушеного постійно перебувати в контактах з суспільними явищами комунікативного та катаклізмами природного характеру. Розвиток критичного мислення є підготовкою спеціалістів до професійного життя, де вміння і навички приймати відповідальні рішення в кризових ситуаціях стають необхідними атрибутами успішного функціонування соціуму. З цією метою важливо здійснювати планування і побудову дій у ключі концепції розвитку критичного мислення у формуванні професійної ідентичності майбутнього учителя.

В свою чергу процес формування професійної ідентичності майбутніх учителів є одним із важливих у підготовці фахівців у вищій школі. Процес здійснювався шляхом розробки педагогічної системи формування професійної ідентичності майбутніх учителів. Для цього були визначені складові основи такої системи. Першою складовою основи педагогічної системи обрано цільові орієнтації: дидактичні, розвивальні, виховні, соціальні, які розглянуто в працях В. Єремєєвої [124]. Наш вибір базувався на тому, що здійснити дію можна тільки за наявності певної мети, яка має бути досягнута. Розглянемо особливості всіх видів цільових орієнтацій.

Дидактичні орієнтири сприяють формуванню теоретичної свідомості й мислення. А формування професійної ідентичності залежить саме від наявності теоретичних знань і вмінь переводити їх у практичну площину. Цей процес орієнтований на оволодіння в процесі навчання і знаннями, і засобами розумової діяльності, що забезпечується розвиненим мисленням. Значна роль у такому процесі відводиться індивідуальному стилю навчальної діяльності, удосконаленню фахових знань, умінь і навичок. Дидактичні орієнтири сприяли вибору загальнонаукових підходів, які будуть позитивно впливати на формування професійної ідентичності майбутніх учителів.

Розвивальні орієнтири. Вони підпорядковані розвитку загальнонавчальних умінь і навичок, індивідуальних пізнавальних і творчих здібностей. Одночасно ці орієнтири забезпечили студентам психолого- педагогічну підготовку для свідомого керування своїм розвитком. Тобто, ці 197 орієнтири сприяють самовихованню і саморозвитку. Це слугує формуванню професійної ідентичності.

Виховні орієнтири допомагали студентам самовизначитися і накреслити шляхи саморозвитку, виробленню індивідуального стилю діяльності, індивідуальної позиції, вихованню самостійності.

Соціальні орієнтири забезпечують формування соціальних умінь та навичок, необхідних у майбутній педагогічній діяльності, оволодіння дійовими зразками професійної діяльності, соціального життя, суспільно-значущими цінностями [124].

З вище сказаного, можна виокремити основні психолого-педагогічні принципами формування критичного мислення як необхідної умови професійної ідентичності:

- 1) використання наявного педагогічного потенціалу;
- 2) врахування психолого-педагогічних особливостей цільової аудиторії;
- 3) наявність суб'єкт-суб'єктних виховуючих відносин на рівні співробітництва;
- 4) уникнення викривлень у навчальних методиках.

Отже, у студентів – майбутніх учителів необхідно формувати ряд якостей, умінь і здатностей які в сукупності допоможуть розвинути критичне мислення:

- свободу та самостійність (здатність висловити ідею незалежно від інших);
- уміння критично опрацьовувати різноманітну інформацію, де остання є відправною, а не кінцевою точкою розвитку для вироблення власної зваженої думки;
- визначати важливі питання та проблеми, які потрібно вирішити;
- знаходити власне вирішення проблеми, використовувати переконливу аргументацію і підкріплювати її розумними доказами, брати на себе відповідальність;
- ділитися власними думками з іншими, обговорювати, сперечатися, поглиблювати, або змінювати під ґрунтовними аргументами опонентів, свою позицію.

Таким чином, щоб формувати у майбутніх учителів критичне мислення та розвинути професійну ідентичність заняття у вищому навчальному закладі повинні відповідати наступним вимогам. А саме: співпраця та педагогічна взаємодія викладача і студентів; організація навчального процесу на різних рівнях складності, що дає змогу кожному повністю реалізувати потенційні можливості, інтереси, нахили та здібності; конструювання навчальної діяльності, яка дозволяє розкрити суб'єктивний досвід студентів щодо вирішення життєвих ситуацій; стимулювання до критичного аналізу отриманої інформації. Також, на нашу думку, сприятиме й використання проблемних запитань і завдань, що спонукають студента до реалізації творчого потенціалу, розвитку вмінь обирати відповідні до

ситуації методи і прийоми вирішення проблем; побудові гіпотез і перевірці їх у діалозі з опонентами.

Для забезпечення окреслених вимог до занять у процесі професійної підготовки майбутніх учителів, а саме розвиток професійної ідентичності нами визначено найбільш ефективні форми навчання, а саме:

- лекції (проблемні), які спонукають студентів до пошуку вирішення проблемних ситуацій та лекції-візуалізації, що забезпечують ефективність сприймання навчальної інформації завдяки сучасним інформаційним технологіям;

- семінари-дискусії й семінари-розв'язування задач, що сприяють розвитку пізнавальної активності, творчості, уміння висловлювати й аргументувати власні думки, критично аналізувати аргументи опонентів, а також допомагають глибокому засвоєнню навчальної інформації;

- практичні заняття частково-пошукового характеру, під час яких закріплюються теоретичні знання, формуються практичні вміння знаходити оптимальні шляхи вирішення педагогічних ситуацій (особливо ефективною при цьому є робота в парах, групах);

- самостійна навчально-пізнавальна робота яка сприяє формуванню самостійності, ініціативності, творчості, дисциплінованості та критичності у доборі й опрацюванні необхідної інформації.

Обов'язковою умовою підготовки майбутніх педагогів постає застосування таких форм, методів і засобів роботи, які сприяють формуванню активної позиції в оволодінні і використанні в майбутній професійній діяльності сучасних освітніх технологій. У свою чергу це передбачає розвиток таких особистісних якостей, як: рішучість, цілеспрямованість, загострене почуття нового та передового, потяг до самовдосконалення і творчого пошуку, до використання прогресивних форм та методів навчання, найновіших наукових і технічних розробок, тобто йдеться про розвиток у педагога нового типу мислення, яке характеризується високим ступенем динамізму, відкритістю до інновацій.

Розвиток критичного мислення та здатність вирішувати проблеми ефективно розвиваються під час застосування інтерактивних та ігрових

технологій навчання. Вони дають змогу адекватно оцінювати нові обставини й формувати стратегію подолання можливих утруднень [2]. Шляхом накопичення знань, аналізу інформації, зіставлення альтернативних поглядів і використання можливостей колективного обговорення, у студентів розвиваються уміння формулювати вірогідні судження для окреслення, аналізу та вирішення проблем.

Навчання на основі дебатів і дискусій, побудованих як цілеспрямований і зацікавлений обмін ідеями, вчить студентів з'ясовувати причинно-наслідкові зв'язки, приймати комплексні рішення, аргументувати і відстоювати власні погляди і позиції. Наведемо приклад використання інтерактивних технологій, а саме «Інтерактивна система запису», «Дерево припущень» та «Зигзаг».

Отже, майбутні учителі повинні вміти сприймати нову інформацію, врівноважувати в своїй свідомості різні точки зору, вміти орієнтуватися у різноманітні пропозиції, передбачати результати власної діяльності. Тому перебудова школи, удосконалення навчально-виховного процесу вимагають від учителя не пасивного засвоєння учнями знань, а активного формування їх критичного мислення для забезпечення ефективного розвитку професійної ідентичності.

Висновки. Описана вище технологія формування критичного мислення як необхідна умова розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів, дозволяє досягти поставленої цілі.

Таким чином, у статті розкрито проблему формування критичного мислення як важливу складову професійної ідентичності. Окреслено якості, уміння та принципи, які необхідно розвивати у студентів для вироблення у них критичного мислення. Наведено приклади технологій формування критичного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів. Представлено практичні завдання для самостійної роботи які сприяють виробленню власної стратегії інноваційної професійної діяльності у майбутніх учителів.

Література:

1. Єремеева В. М. Педагогічна технологія підготовки майбутніх учителів до індивідуалізації навчання учнів: дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Віра Модестівна Єремеева. – Житомир, 2002. – 246 с.

2. Києнко-Романюк Л.А. Розвиток критичного мислення як загальнопедагогічна проблема: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Києнко-Романюк Лариса Анатоліївна. – К., 2007. – 235 с.

3. Липкина А. И. Критичность и самооценка в учебной деятельности / А. И. Липкина, Л. А. Рыбак. – М.: Просвещение, 1968. – 142 с.

4. Поль Р. Критическое мышление: Что необходимо каждому для выживания в быстро меняющемся мире / Ричард Поль / Под ред. А. Бинкер. – Центр критического размышления и морального критического анализа Государственного Университета «Sonoma State Univ», 1990. – 74 с.

5. Халперн Д. Психология критического мышления / Д. Халперн. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с.